

PREGLED ULOGE SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U NASTANKU I RAZVOJU SRPSKOG NACIONALNOGA POKRETA U AUSTRIJSKOJ DALMACIJI

Tihomir RAJČIĆ, Split

Namjera ovog rada jest prikazati utjecaj Srpske pravoslavne crkve (dalje SPC) na nastanak srpskoga nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji. Rad će obuhvatiti razdoblje od prvog masovnijeg naseljavanja pravoslavnog pučanstva sredinom 17. stoljeća pa do neuspjelih pokušaja unije u prvim desetljećima 19. stoljeća. U manjem opsegu bit će obuhvaćen i razvoj u razdoblju do kraja 19. stoljeća.

Utjecaj Pravoslavne crkve na srpski nacionalni pokret u austrijskoj Dalmaciji bio je znan. Bez razumijevanja tog utjecaja teško je shvatiti nastanak i manje-više poseban razvoj srpskoga nacionalnog pokreta te njegovo osamostaljivanje 1880. To više što je pravoslavno svećenstvo od samih početaka činilo društvenu skupinu koja je najviše podupirala srpski nacionalni pokret i težila njegovu samostalnom djelovanju. Zbog toga vjerskom okviru i organizaciji SPC-a te njegovoj kulturnoj i političkoj djelatnosti valja posvetiti veliku pozornost. U tom kontekstu valja promotriti i problem unije jer je upravo to, početkom 19. stoljeća, odlučno utjecalo na razvoj srpskoga nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji.

Istraživačko pitanje stoga glasi: *Kakva je uloga Srpske pravoslavne crkve, tj. njezina vjerskog i organizacijskog okvira te njezine kulturne i političke djelatnosti u nastanku i razvoju srpskoga nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji?*

Ovo pitanje u historigrafiji nije dovoljno sustavno istraženo. Dosadašnji rezultati ipak pružaju mogućnost dobrog uvida u sve navedene aspekte djelovanja SPC-a te mogućnost ocjene njegova utjecaja na srpski nacionalni pokret u austrijskoj Dalmaciji. Temelj ovog rada stoga je, u prvom redu, historiografska literatura. To ograničava njegove dosege pa treba reći da mu je namjera, u prvom redu, pokušaj davanja pregleda ali i rekapitulacije dosad postignutoga. Za cjelovitiji pristup problemu bilo bi potrebno više pozornosti posvetiti izvorima. Posebnu pozornost pritom treba posvetiti razdoblju prvih desetljeća 19. stoljeća. Tada se, naime, otpor unijatskim nastojanjima preplitao sa počecima moderne nacionalne integracije dalmatinskih Srba.

Vjerska, kulturna i politička djelatnost SPC-a

Značenje SPC-a za nacionalni identitet Srba u austrijskoj Dalmaciji može se sagledati u kontekstu realnosti društvenog okruženja i povijesnih okolnosti u kojima su Srbi tada živjeli. Te okolnosti rezultirale su poistovjećivanjem pripadnosti srpskoj nacionalnoj zajednici s pravoslavnom vjerskom pripadnošću. Pritom treba zapaziti da su pokušaji unijačenja u prvoj polovini 19. stoljeća homogenizirali pravoslavnu vjersku zajednicu u Dalmaciji. Obrana vjerske individualnosti predstavljala je korak naprijed u srpskoj nacionalnoj integraciji.¹ U tom smislu znakovit je primjer socijalne ali i nacionalno samoosvješćujuće uloge SPC-a, koja je vidljiva na primjeru Vojne krajine. Veza pravoslavne vjere, tj. njezine tradicionalno-običajne razine, s pripadnošću srpskoj nacionalnoj zajednici bila je toliko jaka da je napuštanje pravoslavne vjere značilo i napuštanje srpske nacionalne zajednice.² Te je povezanosti bio svjestan i mitropolit u Srijemskim Karlovcima Stratimirović, koji je pružajući otpor provođenju unije u Dalmaciji »jasno sagledao da je borba protiv unijačenja nerazdvojno povezana s borbom protiv nacionalnog ugnjetavanja i odnarođivanja dalmatinskih Srba«.³ Ipak, unijatski pritisci Katoličke crkve, obilježeni nametnutom talijanskom kulturnom nadmoći te težnjom državne vlasti da pravoslavce pokatoliči kako bi Dalmaciju što bolje uklopila u Habsburšku Monarhiju, pridonijeli su društvenoj nerazvijenosti i neintegriranosti srpsko-pravoslavne zajednice u tadašnjoj Dalmaciji. U tome smislu uočljiva je razlika u odnosu na položaj Srba u južnoj Ugarskoj, gdje su oni, zbog povoljnijih strateških, političkih i zemljopisnih uvjeta, do polovine 19. stoljeća uspjeli postići znatan kulturni ali i politički razvoj.⁴ Zbog toga se o Srbima u austrijskoj Dalmaciji može govoriti kao o zajednici koja je bila jasno ograničena pravoslavnom vjerom. Tu je zajednicu predvodilo pravoslavno svećenstvo, koje je svoje političko i duhovno središte tražilo u Crnoj Gori.⁵ Pravoslavna je vjera, osim uloge u stvaranju unutrašnje kohezije, bila i vanjska spona koja je srpsku zajednicu u Dalmaciji povezivala sa Srbima izvan pokrajine,⁶ pri čemu je vrlo važna uloga pravoslavnog svećenstva iz južne Ugarske i Bosne, koje je u Dalmaciju prenosilo srpske nacionalne ideje.⁷

Ovakav, neosporno velik, utjecaj SPC-a rezultat je njegova ranijeg razvoja. U duhovnom smislu, prevlast tradicionalizma na kršćanskom Istoku uklanjala je potrebu da se do reli-gijskih uvjerenja dolazi nezavisnim duhovnim naporom. Od vjernika se zahtijevalo samo

¹ Branka PRPA-JOVANOVIĆ, *Srpsko dalmatinski magazin 1836.-1848.*, Književni krug, Split, 1988., str. 83-84, 87-88.

² Drago ROKSANDIĆ, *Vojna Hrvatska, La Croatie Militaire*, II., Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 124, 129, 134, 135.

³ Kosta MILUTINOVIĆ, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad, 1973., str. 40.

⁴ Emanuel TURCZYNSKI, »National Movement in the Greek Orthodox Church in the Habsburg Monarchy«, *Austrian History Yearbook*, vol. III., pt. 3 1967. Houston, Rice University, str. 103-105.

⁵ Ivan PEDERIN, »Političko nezadovoljstvo Hrvata, Srba i Talijana za Bachova apsolutizma u Dalmaciji«, *Kolo* 9-10, 1993., str. 858; isti, »Karadžić i prvi velikosrpski i Kossuthovi emisari u Dalmaciji«, *Kolo*, 5-6 1993., str. 470.

⁶ Nikša STANČIĆ, »Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/61. godine«, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, 11/1978., str. 263.

⁷ Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Svjetlost, Sarajevo i Prosvjeta, Zagreb, 1982., str. 46.

nepokolebljivo vjerovanje da je od svojih predaka naslijedio jedinu pravu vjeru. Službeno pravoslavlje se, uz to, počelo preplitati s pučkom kulturom što je, pogotovu u slučaju SPC-a, vjeru približilo širim slojevima naroda. Budući da se vjera svela na grčevito ustrajavanje na tradiciji, nije postojala potreba za velikim teološkim obrazovanjem svećenika. Dovoljno je bilo da znaju čitati i pisati, a to je proturječno racionalnom obrascu razvoja zapadnog kršćanstva. Tamo su se, umjesto tvrdokornog ustrajavanja na tradiciji, reforme ne samo odobravale nego i smatrale nužnim.⁸

Svemu valja dodati i bizantsku tradiciju nerazdjeljivog jedinstva Crkve s državnim organizmom. U tom je smislu, nestankom srednjovjekovne srpske države, SPC u 15. stoljeću ostao bez svoga naravnog oslonca. Ipak, sačuvao je sjećanje na veličinu Srbije u doba cara Dušana te na svoj položaj unutar te države. Stoga se i u okvirima Osmanlijskog Carstva očitovala njegova težnja za obnovom autokefalnosti, koja je obnovljena uspostavom Pečke patrijaršije 1557. Pritom na umu valja imati činjenicu da je brat prvog patrijarha obnovljene Srpske crkve Makarija bio Mehmed-paša Sokolović, veliki vezir Osmanlijskog Carstva te da su Srbi kao plaćeni vojnici martolozi tijekom 16. stoljeća imali veliku ulogu u turskim osvajanjima u Europi, što je svakako pridonijelo pozitivnom odnosu Turaka prema obnovi autokefalnosti Srpske crkve.⁹ Od 1557. do 1766. Pečka je patrijaršija imala vjersku ali velikim dijelom i svjetovnu vlast nad pravoslavnim pučanstvom na širokom prostoru omeđenom osmanlijskim osvajanjima na jugoistoku Europe. Stoga je patrijaršija osim crkvene bila i svjetovna organizacija, koja je faktički zamjenjivala nestalu srpsku državu. Uz to ona je imala vlastitu vanjsku politiku, koja je često bila u suprotnosti s politikom Turskog Carstva. U vjerskom i ideološkom smislu važne su veze s Rusijom, dok su u konkretnim povijesnim okolnostima veće značenje imale veze Patrijaršije s Mlecima i Habsburgovcima. Velike seobe krajem 17. stoljeća te ukidanja Pečke patrijaršije u 18. stoljeću donose premještanje središte te i takve organizacije s turskog područja na područje Habsburške Monarhije, u južnu Ugarsku. Tu je od Bečkog dvora SPC dobio povlastice utemeljene na tradicijama Pečke patrijaršije, koje su gotovo u cijelosti preslikavale položaj kakav je SPC imao u okviru Turskog Carstva.¹⁰ Mitropolija u Srijemskim Karlovcima, zahvaljujući takvim povlasticama, nastavila je igrati ulogu koju je ranije imala Pečka patrijaršija, a ostvarila je i znatnu vjersku i kulturnu autonomiju. Razvoj školskog sustava pod njezinim okriljem te relativno povoljna društvena struktura srpskog pučanstva u južnoj Ugarskoj omogućili su pojavu intelektualnog društvenog sloja, koji je potaknuo brži razvoj srpske nacionalne svijesti. Takav je razvoj na području južne Ugarske vodio u pokušaj asimilacije Rumunja, koji su bili obuhvaćeni nadležnošću Mitropolije i koji su, nešto sporijim korakom, počeli razvijati vlastitu naciju.¹¹ Slično tome još je Pečka patrijaršija, kao crkvena i svjetovna organizacija, širila srpsko ime i nacionalnu svijest na sve krajeve pod svojom jurisdikcijom. »Crkva se zvala 'srpskom' i naravna je težnja nje-

⁸ Laszlo HADROVICS, *Srpski narod i njegova crkva pod turskom vlašću*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000., str. 15-17, 25.

⁹ Laszlo HADROVICS, *nav. dj.* str. 34-43.

¹⁰ Mile BOGOVIĆ, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji*, Kršćanska sadašnjost i Školska knjiga, Zagreb, 1993., str. 82; Laszlo HADROVICS, *nav. dj.* str. 48, 59, 82, 86-89, 93, 99, 103, 107, 115.

¹¹ Emanuel TURCZYNSKI, *nav. dj.*, str. 86-88, 92-94, 97, 101, 107-109, 111, 114, 115, 120.

nih poglavara da pred tim imenom ustupe pokrajinski i partikularni nazivi pojedinih manjih etničkih grupacija gdje još nije bila razvijena vlastita narodna tradicija. Na taj način njeni pripadnici su postajali u Turskoj carevini najprije Srbi po vjeri, a nakon izvjesnog vremena i Srbi po narodnosti.«¹² »Ta crkvena organizacija, potpuno nacionalno obilježena, pronijela je narodno ime i svijest ne samo na području sa srpskom većinom, premda ona prije nikad nisu bila u sastavu srpske države, već i na područje gdje su Srbi bili manjina među narodima druge konfesije i drugog jezika. Tako se pojam srpska zemlja podudarao s golemim teritorijem same patrijaršije.«¹³

U tom kontekstu valja promotriti i problem odnosa SPC-a prema Vlasima u hrvatskim zemljama. Tih potomaka predslavenskog stanovništva jugoistoka Europe bilo je u hrvatskim zemljama i tijekom srednjeg vijeka. No tek su turska osvajanja u 16. i 17. stoljeću donijela masovnije naseljavanje Vlaha pravoslavne vjeroispovijesti koji su spadali pod nadležnost Pečkog patrijarha. Na području Dalmacije ti su se etnički Vlasi tijekom 16. i 17. stoljeća slavenizirali. S obzirom na pripadnost Katoličkoj odnosno Pravoslavnoj crkvi prihvatili su hrvatsko odnosno srpsko nacionalno opredjeljenje.¹⁴ Stoga bezuvjetno izjednačavanje vjerske pripadnosti pravoslavaca sa srpskom etničkom pripadnošću, karakteristično za gotovo sve srpske povjesničare, nije utemeljeno. SPC je, usprkos svome prevladavajućem srpskom obilježju, ipak dugo bio, slično ostalim pravoslavnim crkvama na istoku i jugoistoku Europe, višeetnička crkvena zajednica.¹⁵ Tvrdnja Mirka Valentića da je SPC čimbenik srbizacije etničkih Vlaha i u današnjoj Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, čini se zbog toga mnogo prihvatljivija i bliža istini. Ona se, uostalom, uklapa u tezu Lasla Hadrovicsa o »poslanju Srpske pravoslavne crkve«, koje se zapravo svodilo na širenje srpske nacionalne i državne svijesti na hrvatskim, bosanskim i ugarskim područjima, koja su do kraja 16. stoljeća osvojili Turci, a koja su spadala pod jurisdikciju pečkog patrijarha.¹⁶

SPC i unijatska nastojanja u Dalmaciji

Kad je tijekom 17. i 18. stoljeća dio teritorija današnje Dalmacije iz turskih ruku prešao u vlast Venecije, postavilo se pitanje položaja pravoslavaca u ovoj, očigledno, katoličkoj državi. Za razliku od Austrije, gdje je položaj pravoslavaca reguliran već spomenutim povlasticama vezanim uz vojnu službu, Venecija sve do svoje propasti nije pronašla odgovarajuće rješenje ovog problema. U praksi su se, međutim, nametala dva rješenja, koja su vladu Republike prisiljavala da zauzme određena stajališta i pokuša regulirati položaj pravoslavne zajednice u Dalmaciji. Katolički biskupi u dalmatinskim gradovima htjeli su da pravoslavno stanovništvo bude podložno papi i biskupima u čijim se dijecezama nala-

¹² Mile BOGOVIĆ, *nav. dj.*, str. 82.

¹³ Laszlo HADROVICS, *nav. dj.*, str. 90.

¹⁴ Mile BOGOVIĆ, *nav. dj.*, str. 14-17.

¹⁵ Zlatko KUDELIĆ, »Srpska pravoslavna crkva u novijim istraživanjima hrvatskih i inozemnih autora«, *Časopis za suvremenu povijest*, 29 (1), 1997., str. 158; Emanuel TURCZYNSKI, *nav. dj.*, str. 86, 88.

¹⁶ Mirko VALENTIĆ, »O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba«, *Časopis za suvremenu povijest*, 24 (3), 1992., str. 19; Laszlo HADROVICS, *nav. dj.*, str. 93-95.

zilo. U krajnjoj konzekvenci taj je stav vodio nastojanju da se »šizmatici« prevedu na uniju s Katoličkom crkvom. U tom se nastojanju posebno isticao zadarski nadbiskup Vinko Zmajević te njegov nasljednik Mate Karaman. S druge strane, pravoslavci su odbacivali svaku ovisnost o papi i mjesnim biskupima te su tražili svoju potpuno vjersku autonomiju. U tome su ih podržavali pravoslavni episkopi izvan Dalmacije. Na prvome mjestu riječ je o episkopu dabro-bosanskom, koji se smatrao namjesnikom pečkog patrijarha za Dalmaciju i koji je u toj funkciji čak obavljao i vizitacije. U samoj Dalmaciji otpor latinskim biskupima predvodili su monasi manastira Krka, Krupa i Dragović. Ovdje treba imati na umu da su monasi bili cijenjeni kao duhovni vođe naroda te prenosioci kulturne baštine i narodnih predaja. Njihovi manastiri bili su vjerska i nacionalna središta. Posebno se isticao manastir Krka, koji je, zahvaljujući širokom tumačenju povlastice pečkog patrijarha iz 1578., stekao velik ugled i utjecaj. Mletačka je vlada, sa svoje strane, čitavom problemu prilazila sa stajališta državnih interesa. U tom smislu vjersko se jedinstvo vidjelo kao integrativni činbenik, pa je načelno podržavala i težnje katoličkih biskupa, a u ponekim slučajevima asistirala im je državnom silom. Ipak, najprije je položaj pravoslavaca nastojala regulirati njihovim podređivanjem titularnom filadelfijskom episkopu smještenom u Veneciji. Na taj način htjelo ih se izuzeti iz jurisdikcije katoličkih biskupa ali i ukloniti utjecaj pravoslavnih episkopa s područja izvan Republike. U tom kontekstu treba promatrati i pokušaje prevođenja pravoslavaca na uniju krajem 17. i u 18. stoljeću. Ti su pokušaji ili bili neuspješni ili su trajali kratko. Unija Epifana Stefanovića i kaluđera manastira Krka, sklopljena 1648., nije nadživjela, tada već ostarjelog, episkopa Stefanovića. Slično tome ni unija Nikodima Busovića iz 1692. nije imala većeg uspjeha i završila je Busovićevom smrću. Držanje tog episkopa, osim toga, bilo je uvjetovano interesima filadelfijskog episkopa, koji je privođenjem dalmatinskih pravoslavaca uniji htio ojačati svoj položaj, te podrškom mletačke vlasti. Otud i njegova nestalnost te laviranje između pape i pečkog patrijarha. Stoga se može reći da su ove unije imale osim vjerskih pretežno političke razloge, tj. bile su sredstvo učvršćivanja Pravoslavne crkve u novom državnom okružju.¹⁷ »Srbi su se istina upuštali u pregovore s papom, ali ti pregovori nisu bili iskreni. Oni su se upuštali u njih iz političkih i materijalnih interesa.«¹⁸

Jedan od razloga neuspjeha unije svakako je otpor svećenstva i naroda. Taj otpor uniji i ovisnosti o katoličkoj crkvenoj hijerarhiji nerijetko je dovodio do nasilja. Fizički su napadani parosi koje bi postavljali pojedini katolički biskupi, a bilo je čak i napada na same biskupe prilikom obavljanja vizitacije. Taj obrazac nasilnog otpora ponavljao se stalno, a kulminirao je u nasilnom otporu uniji u prvim desetljećima 19. stoljeća. Tijekom 18. stoljeća mletački državni interesi ipak su nerijetko išli na ruku i pravoslavcima. U tom smislu važno je spomenuti providure Alvisa Moceniga i Francesca Grimanija. Oni su smatrali kako upravo zbog državnih interesa Republike treba udovoljiti željama pravoslavaca da imaju vjersku autonomiju, tj. zasebnog episkopa. U tom kontekstu posebno je važan strah od vanjskih utjecaja, a posebno utjecaja Rusije. Tijekom 18. stoljeća bilo je zbog toga nekoliko pokušaja da se izabere poseban pravoslavni episkop u Dalmaciji. Ipak za trajanja

¹⁷ Mile BOGOVIĆ, *nav. dj.*, str. 34, 41, 44, 46, 53, 95.

¹⁸ Jovan RADONIĆ, *Rimska kurija i južnoslavenske zemlje od XVI. do XIX. veka*, posebno izdanje SANU, Beograd, 1950., str. 685.

Republike vjerska autonomija pravoslavaca nije ostvarena.¹⁹ Nakon pada Venecije 1797. i dolaska Dalmacije u vlast Austrije pojačavaju se nastojanja u pravcu unije. Ovdje treba imati na umu da je unijatska politika u okviru Habsburške Monarhije bila tek nešto uspješnija nego u Mletačkoj Republici. Na području sjeverne Hrvatske, tj. Vojne krajine, tu je funkciju vršila marčanska biskupija. Od utemeljenja 1611. ona je bila predmet sukoba zagrebačkog biskupa i bečkog dvora, a kasnije i karlovačkog metropolita. Djelovanje unije kulminiralo je osnivanjem grkokatoličke biskupije u Križevcima. Car Franjo I., nastavljajući tu praksu, krajem 18. i u 19. stoljeću podupire provođenje unije. U tom je kontekstu i pritisak na mitropolita u Srijemskim Karlovcima, Stratimirovića, ali i na pravoslavce u Dalmaciji. Najprije je odbijen Stratimirovićev zahtjev da se u Dalmaciji osnuje posebna eparhija, a zatim je 1798. tamošnjim pravoslavcima naređeno da moraju svetkovati katoličke blagdane, što je zapravo značilo nastavak dotadašnje ovisnosti o katoličkoj hijerarhiji. Uslijedila je 1800. godine naredba da zvona pravoslavnih crkava moraju zvoniti u čast novog pape te da katoličko svećenstvo može obavljati ukop pokojnika pravoslavne vjere. Nešto kasnije, 1804., dvor je u Dalmaciji htio krenuti u otvoreno provođenje unije.²⁰ No Napoleonovi su ratovi privremeno zaustavili ta nastojanja i razvoj okrenuli u drugom smjeru. Francuska vladavina u Dalmaciji donijela je emancipaciju pravoslavaca. Godine 1808. osnovan je pravoslavni konzistorij, a zatim (1810.), imenovanjem Venedikta Kraljevića za episkopa, ostvarena njihova vjerska autonomija. No povratkom Dalmacije pod vlast Austrije pitanje unije ponovno je aktualizirano. U tom kontekstu potrebno je istaknuti nepovjerenje Austrije prema Rusiji, čijeg se vjerskog, ali i političkog utjecaja na Jadranu pribojavala.²¹ »Unija je u zemljama austrijskim imala političku svrhu. Austrija je htjela da sredstvom unije čvršće priveže uz državu svoje podanike Slovene i otuđi ih od Rusije.«²²

Stoga su, u razdoblju od 1815. do 1841., austrijske vlasti u dva navrata pokušale provesti uniju među pravoslavnim pučanstvom u tadašnjoj Dalmaciji. Početak prvog pokušaja može se vezati uz pismeni nalog koji je 1816. iz Beča upućen dalmatinskom namjesniku Tomaševiću, iz kojeg je vidljivo kako unija treba služiti za suzbijanje stranih utjecaja u pokrajini. U tom smislu od 1818. do 1821. crkvena se unija pokušavala provesti na uobičajen način, tj. preko više crkvene hijerarhije i samog episkopa. Tadašnji episkop Venedikt Kraljević pokazao se spremnim za provođenje tih namjera. Pritom valja imati na umu da je Kraljević bio nesrpskog podrijetla, rodom negdje sa sjevera Grčke, te da je do dolaska u Dalmaciju imao buran život. Osim toga, od samog početka svog djelovanja bio je sklon suradnji s vlastima, najprije francuskim, a kasnije austrijskim. Zbog takvog držanja protiv sebe je imao široku opoziciju unutar Pravoslavne crkve u Dalmaciji. Predvodili su

¹⁹ Mile BOGOVIĆ, *nav. dj.*, str. 62-80, 88, 91, 122, 123, 155-158; Ivan PEDERIN, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji*, Dubrovnik, 1990., str. 72.

²⁰ Jovan RADONIĆ, *nav. dj.*, str. 619; Branka PRPA-JOVANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 87; Nikodim MILAŠ, *Pravoslavna Dalmacija*, Beograd 1989., str. 454.

²¹ Drago ROKSANDIĆ, *nav. dj.*, str. 134; Arthur G. HAAS, *Metternich and the Slavs*, *Austrian History Yearbook*, vol. IV-V. 1968./69., Rice University, Houston, str. 125.

²² Ljubomir VLAČIĆ, »Dr. Božidar Petranović i unija«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 1929., str. 129.

je, kao i u prethodnim pokušajima unije, pravoslavni monasi, kaluđeri. Uz to i sam mitropolit Stratimirović htio ga je ukloniti zbog nekanoničnosti. Sve je to uvjetovalo da Kraljević postane još skloniji suradnji s vlastima. Godine 1816. on je, na vladin upit, iznio prijedlog da se u Šibeniku osnuje unijatsko sjemenište. Posebno je znakovito da odbija bilo kakvu vezu sa Srijemskim Karlovcima. Ne želi da pravoslavno svećenstvo iz Dalmacije odlazi tamo na školovanje niti da tamošnji profesori dolaze u buduće šibensko sjemenište. U razdoblju od 1816. do 1818. Kraljević se nekoliko puta susreo s carem i tom prilikom razgovarao o uniji. Od jeseni 1818. do proljeća 1819. boravio je u Beču. Nakon toga, na povratku u Dalmaciju, sa sobom je doveo četiri galicijska unijatska misionara koji su trebali propovjedati uniju među pravoslavcima i raditi na odgoju budućega unijatskog svećenstva. Među njima je bio poznati i ugledni misionar Vasilije Stupicki, koji je trebao postati ravnatelj budućega unijatskog sjemeništa u Šibeniku. Kraljevićeva nastojanja naišla su, međutim, na žestok otpor kako u crkvenim krugovima tako i među pravoslavnim pučanstvom. Otpor je kulminirao 1821., kada je na episkopa izvršen atentat. No u atentatu je stradao Stupicki i jedan austrijski časnik. Ubrzo nakon atentata ostali su misionari otišli. Episkop Kraljević sklonio se u Italiju, i više se nikad nije vratio u Dalmaciju. Posebno je važno zapaziti da su austrijske vlasti kao poticatelje atentata vidjeli u predstavnicima monaškog svećenstva, tj. kaluđera, čiji je ugled među pravoslavcima već istaknut i koji su predvodili otpor prethodnim unijatskim nastojanjima. Tako je osuđen, a zatim i prognan iz Dalmacije protosinđel Kiril Cvetković.²³

Drugi pokušaj unije započeo je 1831., kada je dalmatinskim namjesnikom postao grof Wenzel Vetter von Lilienberg. On je u svom nastojanju imao podršku dvora i samog cara. Posebno ga je podržavao nadvojvoda Ludovik, koji je potvrdio stajalište Dvorske kancelarije da se edikti o toleranciji ne proglašavaju u Dalmaciji. Povod za početak novih unijatskih nastojanja prelazak je na uniju pravoslavnih svećenika Petra Kričke i Marka Busovića, koje je prethodno Pravoslavna crkva kaznila zbog nedoličnog života, tj. zbog suložništva. Njima se pridružio i Pahomije Busović, paroh u Vrlici.²⁴ Unija je provedena i silom i novcem, a obuhvatila je područje Vrlike te sela Baljci i Kričke. U Baljcima i Kričkama čak su napravljene i unijatske crkve, koje je 1834. posvetio križevački unijatski biskup Smičiklas. Lilienbergova nastojanja dala su, međutim, skromne rezultate. Na vrhuncu unijatskih nastojanja uniju su prihvatila samo 622 pravoslavaca odnosno oko 1 % ukupnoga pravoslavnog stanovništva pokrajine. S druge strane ta su nastojanja izazvala još veći otpor nego prije. Osim pravoslavnog klera i vjernika, sad su otpor uniji pružali i sami episkopi, najprije Josif Rajačić pa zatim i Panteleimon Živković. Episkop Rajačić je

²³ Ljubomir VLAČIĆ, *nav. dj.*, str. 129, 130, 131, 132; Jovan RADONIĆ, *nav. dj.*, str. 635, 636; Dušan KAŠIĆ, »Srbi i pravoslavlje u sjevernoj Dalmaciji«, u: *Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku*, Zagreb, 1971., str. 23-27; Kosta MILUTINOVIĆ, *Vojvodina i Dalmacija 1760-1914*, Novi Sad, 1973., str. 23-38; Branka PRPA-JOVANOVIĆ *nav. dj.*, str. 87; Emanuel TURCZYNSKI, *nav. dj.*, str. 104; Ljubomir VRCELJ, »Klirikalna škola u Šibeniku i Zadru«, u: *Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku*, Zagreb, 1971., str. 107-121.

²⁴ Sličan primjer može se naći i u XVIII. stoljeću. Kaluđere Vukčevića i Ivanovića pravoslavni kler je bio izbacio iz svojih redova, pa su oni bili odani zadarskom nadbiskupu Karamanu. To je kod pravoslavaca izazivalo još veću odbojnost prema katolicima, budući je bila riječ o svećenicima koje nisu resile kreposti. Mile BOGOVIĆ, navedeno djelo, str. 79.

čak reorganizirao Pravoslavnu crkvu u Dalmaciji te, nakon mnogo napora, čak uspio osnovati i Klerikalnu školu u Šibeniku, koja je kasnije premještena u Zadar, gdje je prerasla u bogosloviju. Rajačić i Živković su zbog otpora uniji premješteni iz Dalmacije. Slično kao i desetak godina ranije, i ovaj je put otpor kulminirao nasiljem. Godine 1832. pokušao je atentat na obojicu pounijaćenih svećenika, Kričku i Busovića. Dvije godine poslije Petar Krička je ubijen, dok je Marko Busović dobivao prijeteća pisma. Pahomije Busović pobjegao je u bansku Hrvatsku. Poticatelje otpora austrijska je vlast i ovaj put našla u monaškom svećenstvu. Kaluđeri Simić i Vukadinović osuđeni su na zatvorske kazne. Unijatska nastojanja prestala su Lilienbergovom smrću 1841. i donošenjem odluke dvora o zabrani prozelitizma iste godine.²⁵ No usprkos tome ostalo je neriješeno pitanje povratka nasilno pounijaćenih pravoslavaca na staru vjeru. U doba svoje kratke političke djelatnosti 1848. i 1849. Božidar Petranović vladi je upućivao molbe da se taj povrat odobri.²⁶

Sadržaj unije i razlozi njezina neuspjeha

Da bi se bolje razumio razlog neuspjeha unijatskih nastojanja, potrebno je поближе se osvrnuti na njihov vjerski odnosno teološki sadržaj. Uz to na umu valja imati dvije stvari koje su od samog početka trajniji uspjeh unije činile malo izglednim. Riječ je ponajprije o razlikama između katolicizma i pravoslavlja, koje su se ogledale u suprotnosti tradicionalizma istočnog kršćanstva i racionalnosti koja je obilježavala zapad, te o društvenim okolnostima, čiji se utjecaj ne može zanemariti.

U sadržajnom smislu obje su, kratkotrajne, unije mletačkog doba obuhvaćale formalno ispovijedanje katoličkog vjerovanja i poslušnosti papi (u slučaju Epifanija Stefanovića) te isticanje katoličkog duha i osuđivanja pravoslavne »shizme« (u slučaju Nikodima Busovića), uz zadržavanje bizantskog obreda. Katolički biskupi u tadašnjoj Dalmaciji uniju su, međutim vidjeli i kao dogmatsko i kao ritualno jedinstvo s Katoličkom crkvom te kao podređenost mjesnim biskupima. Ratovi u drugoj polovini 17. stoljeća i s tim u vezi nešto blaži stav Vatikana uvjetovali su određenu popustljivost u pitanju obreda. No u 18. stoljeću ta je popustljivost sasvim napuštena te je među dalmatinskim katoličkim biskupima prevladalo stajalište zadarskog nadbiskupa Vinka Zmajevića, koji je uspjeh unije vidio samo u uklanjanju »shizmatičke« crkvene hijerarhije. Pravoslavni biskupi i više svećenstvo, a pogotovu kaluđeri, smatrani su »lošim učiteljima« te, zbog iskustava dviju neuspjelih unija, nepouzdanim osloncem unijatskih nastojanja. Stoga se smatralo da uniju ne treba provoditi na uobičajen način, preko episkopa i više crkvene hijerarhije, nego, naprotiv, da tu hijerarhiju treba ukloniti, a nadležnost nad svećenstvom bizantskog obreda povjeriti latinskim biskupima. Pritom su se velike nade polagale na glagoljaško svećenstvo, koje je svojim poznavanjem slavenskog jezika trebalo pridonijeti širenju unije. Vinko Zmajević i njegov nasljednik, Mate Karaman glagoljašima su namijenili ulogu mosta

²⁵ Ljubomir VLAČIĆ, *nav. dj. str. 129, 130.*; Jovan RADONIĆ *nav. dj. str. 635, 636.*; Dušan KAŠIĆ, *nav. dj. str. 23-27.*; Kosta MILUTINOVIĆ, *nav. dj. str. 23-38.*; Branka PRPA-JOVANOVIĆ, *nav. dj., str. 87.*; Emanuel TURCZYNSKI, *nav. dj., str. 104.*; Ljubomir VRCELJ, *nav. dj., str. 107-121.*

²⁶ Ivo PERIĆ, »Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića«, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 16/1985., str. 73, 74.

za sjedinjenje Slavena s Katoličkom crkvom, ne samo u Dalmaciji nego i šire. No nakon 1750. katolička se hijerarhija suočila s ojačanom Pravoslavnom crkvom i utjecajem kaluđera, koji su sprečavali svako unijatsko djelovanje i ustrajavali na pokušajima uspostave pravoslavne eparhije u Dalmaciji. Stoga je od svih navedenih ciljeva katoličkim biskupima do propasti Venecije uspjelo samo jedno, spriječiti ostvarenje posebne pravoslavne eparhije u Dalmaciji.²⁷

No uspostava eparhije i izbor episkopa u Napoleonovo doba konačno su onemogućili ostvarenje Zmajevičeve i Karamanove zamisli o tome da svećenici bizantskog obreda budu podređeni latinskim biskupima te da pravoslavci prihvate i dogmatsko i ritualno jedinstvo s Katoličkom crkvom. Stoga su se unijatska nastojanja za vrijeme austrijske vlasti držala obrasca koji je korišten u nekim drugim austrijskim zemljama. Unija je, naime, trebala biti provedena posredstvom episkopa i više crkvene hijerarhije. Pravoslavci su trebali prihvatiti dogmatsko jedinstvo s Katoličkom crkvom, ali zadržati svoj bizantski obred, crkvenu disciplinu, a svećenicima je trebalo biti dopušteno da ostanu oženjeni. O namjeri austrijskih vlasti da se unija prevede samo uspostavljanjem dogmatskog jedinstva s Katoličkom crkvom svjedoče riječi koje je car Franjo I. još 1798. uputio mitropolitu u Srijemskim Karlovcima Stratimiroviću. Car je, naime, mitropolitu otvoreno poručio kako drži da pravoslavna vjera nije dostatna za spasenje duše, tj. da je prelazak pravoslavaca na uniju neophodan ne samo iz političkih nego i iz teoloških razloga. U tom smislu i Dvorska je kancelarija sedamnaest godina kasnije, u pismu dalmatinskom namjesniku Tomašiću, sadržaj unije ograničila na dogmatsko jedinstvo, dok je ritualna i organizacijska posebnost trebala biti sačuvana. U ostvarivanju tih namjera austrijske su vlasti u Dalmaciji koristile veze s unijatskim središtima u Monarhiji. U prvome unijatskom valu, tijekom 20-ih godina 19. stoljeća, važna uloga bila je namijenjena unijatskim svećenicima iz Galicije, koji su u tu svrhu u Šibeniku trebali osnovati sjemenište. U drugom razdoblju, tijekom 30-ih godina 19. stoljeća, pounijaćeni dalmatinski pravoslavci bili su stavljeni u nadležnost unijatskog episkopa u Križevcima.²⁸

Episkop Venedikt Kraljević vjerojatno je prihvatio tako formuliranu uniju, budući da je u tu svrhu boravio u Beču od jeseni 1819. do proljeća 1820. Da je tome tako svjedoči njegova jasno izrečena namjera, iznesena u pismu vladi još 1815.: »U uzajamnom štovanju ceremonija jedne i druge crkve ja sam već uspio, a počeo sam nastojati da se počituju i dogmati rimske crkve, koji se samo po formi razlikuju od dogmata istočne crkve... i ja se nadam da ću u nedalekoj budućnosti postići, da se u dogmatičkim pitanjima sjedini moja crkva s rimskom crkvom, te da budemo u vjeri jedni, a samo u obredim različiti.«²⁹

No, budući da unija nije uspjela, Kraljević nije dao formalnu javnu izjavu da se odriče »šizme«, tj. s Katoličkom crkvom bio je sjedinjen »in spiritu«, dok je po vanjskom ispovijedanju vjere još uvijek bio »šizmatik«.³⁰ Slično Kraljeviću vjerojatno su, dva desetljeća kasnije, postupili Petar Kričko, Marko i Pahomije Busović.

²⁷ Mile BOGOVIĆ, *nav. dj.*, str. 32, 34, 46, 48, 109, 113, 121-131.

²⁸ Jovan RADONIĆ, *nav. dj.*, str. 636; Ljubomir VLAČIĆ, *nav. dj.*, str. 129, 130.

²⁹ HAZD, *Spisi dalmatinske pravoslavne eparhije* br. 120/1815., navedeno prema Kosta MILUTINOVIĆ, *nav. dj.*, str. 22, 23.

³⁰ Ljubomir VLAČIĆ, *nav. dj.*, str. 132.

Sasvim drukčije svjedočanstvo u tom smislu pružaju pisma Božidara Petranovića namjesniku Lilienbergu. Želeći se opravdati od optužbi da je protivnik unije te na taj način pridobiti namjesnikove simpatije kako bi mogao ponovno stupiti u državnu službu, Petranović ispovijeda uvjerenje da je unija »spasonosna«. No on svoj stav ne obrazlaže teološkim, nego pretežno unutrašnjopolitičkim razlozima, tj. smatra da bi uvođenjem unije »pravoslavni podanici bili još jače privezani uz očinsku austrijsku vlast« prilagođavajući se, dakle, prethodno iznesenim političkim ciljevima unije. Iz toga se jasno daje naslutiti njegova pragmatičnost, tj. laviranje između osobnog uvjerenja i stvarnih, političkih okolnosti.³¹

U ostalim slučajevima teško je govoriti o tome je li ili nije neki pojedinac ispovjedio jedinstvo s Katoličkom crkvom. Naime, držanje pravoslavnih episkopa koji su naslijedili Kraljevića, tj. njihov otpor unijatskim nastojanjima, ne dopušta niti pretpostavku da su oni, usprkos pritiscima, to jedinstvo ispovijedali. S druge strane, pogotovu u Lilienbergovo vrijeme, unija je, osim nasiljem, provođena i birokratskim sredstvima. U nekim slučajevima vjernici su dekretom izbrisani iz pravoslavnih matica i upisani u unijatske matice pa je nemoguće utvrditi jesu li oni ili nisu položili ispovijest katoličke vjere.³²

Stoga treba reći da je, u sadržajnom smislu, unija u Dalmaciji najčešće podrazumijevala formalno priznavanje jedinstva s rimskim biskupom, dok se u ritualnu stranu vjere najčešće nije diralo. No takvih je izjava bilo vrlo malo i gotovo u svim slučajevima njihova je vjerska motiviranost upitna. Stvarni razlozi za pristupanje uniji bili su uglavnom postojanje pragmatičnih potreba (u slučaju Epifanija Stefanovića) ili otvoreni pritisak (u Lillienbergovo doba).

Stoga razlog za neuspjeh unije u Dalmaciji, i u mletačko i u austrijsko doba, valja potražiti u karakteru Pravoslavne crkve. Ako se na umu ima njezin prethodno opisani vjerski konzervativizam i grčevito ustrajavanje pravoslavaca na tradiciji, neuspjeh unije izgleda sam po sebi razumljiv.³³ Naglašavanje papina primata te tadašnja katolička ekleziologija, koja je težila za uniformnošću i pravnom normom, dakle racionalnošću, sasvim su odudarali od iznesenih zasada pravoslavne vjere. Katolička crkva, osim toga, nije bila spremna priznati poseban identitet Pravoslavne crkve. Pravoslavci su jednostavno smatrani »šizmaticima«.

Ipak, otpor pravoslavaca uniji uvjetovan je donekle i društveno-ekonomskim razlozima, tj. činjenicom da su još početkom 18. stoljeća u Dalmaciji izgubili dio povlastica vezanih uz vojnu službu. Kasnije, budući da je većinu pravoslavnog pučanstva činilo seljaštvo, njegov je nepovoljan društveni položaj svakako pridonio daljnjoj homogenizaciji pravoslavne zajednice oko svoje vjere. Grčevit otpor pravoslavaca, koji je od samih početaka popraćen nasiljem, prouzročen je i činjenicom da je vjerska pripadnost vrlo važna od-

³¹ Ljubomir VLAČIĆ, *nav. dj.*, str. 135; Kosta MILUTINOVIĆ, *nav. dj.*, str. 43, 44.

³² Branka PRPA – JOVANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 87; Jovan RADONIĆ, *nav. dj.*, str. 635, 636; Ljubomir VLAČIĆ, *nav. dj.*, str. 130, 133; Ivo PERIĆ, *nav. dj.*, str. 56, 57.

³³ U ovom kontekstu posebno je ilustrativno zapažanje Jovana Skerlića o Karadžićevoj reformi srpskog jezika, koja se vremenski poklapala s unijatskim nastojanjima u Dalmaciji. Karadžićeva je reforma nailazila na otpor iz istih razloga, tj. dirala je u tradicionalni jezik i pismo, što se smatralo izdajom vjere i narodnosti. Jovan SKERLIĆ, *Omladina i njena književnost*, Beograd, 1906., str. 330.

rednica ukupnog identiteta grupe. Obrana vjere stoga je ubrzala stvaranja i učvršćivanja srpskoga nacionalnog identiteta i nastanak srpskoga nacionalnog pokreta u Dalmaciji.

Kako se borba protiv unije odrazila na srpski nacionalni pokret?

To je bilo posebno očito nakon početka izlaženja *Srpsko dalmatinskog magazina*, (dalje SDM). Izlaženje tog časopisa, koji je 1836. pokrenuo Šibenčanin Božidar Petranović, predstavljalo je početnu fazu razvoja modernoga srpskoga nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji. Petranovićeva je namjera izazvala sumnju austrijskih vlasti jer je namjesnik Lilienberg upravo tada provodio intenzivnu unijatsku kampanju, u koju se jedna, makar i kulturno-prosvjetiteljska, publikacija proizišla iz pravoslavnih krugova nije uklapala. To više što su Petranović, a još više njegov nasljednik na uredničkoj stolici Đorđe Nikolajević, SDM uređivali kao kulturno-prosvjetni časopis sa značajnom vjersko-pravoslavnom notom. Stoga treba istaknuti da je Petranović, usprkos građanskom podrijetlu i naobrazbi koju je stekao u Grazu, Beču i Padovi, čitavog života bio pod utjecajem čvrstoga vjerskog i nacionalnog odgoja koji je dobio u roditeljskom domu. Kakva je tu atmosfera vladala, posebno slikovito svjedoči primjer njegove majke Anastazije. Ona je, naime, s još dvjema ženama namjeravala kamenjem ubiti uniji sklonog episkopa Kraljevića.³⁴ Petranovićev otac Marko i stric Kuzma, koji je zbog otpora uniji bio i u zatvoru, također su se javno izjašnjavali kao odlučni protivnici unije. Stoga ne čudi da je Petranovića otac, nakon završenoga osnovnog školovanja u Šibeniku, uputio u Srijemske Karlovce, tadašnji vjerski i kulturni centar Srba u okviru Austrijskog carstva. Pod utjecajem takvog odgoja Petranović je 1834. napustio tek započetu službeničku karijeru i iz »rodoljubnih« pobuda prihvatio mjesto tajnika pravoslavnog episkopa Panteleimona Živkovića. Istodobno je pravoslavnoj općini u Šibeniku darovao 600 knjižnih naslova, položivši temelje njezine knjižnice. Ako se ima na umu tadašnji unijatski pritisak dalmatinskog namjesništva, Petranovićeви se postupci ne mogu iščitati nikako drukčije nego kao potpora obrani pravoslavne vjere i srpske nacije.³⁵

Za sve to vrijeme »etnička svijest, utjecaj svećenstva kao inteligencije seljačkog društva i neravnopravnost pravoslavne crkve i njenih vjernika doprinijeli su jačanju solidarnosti i homogenizacije narodne zajednice, a time i bržem oblikovanju nacionalne svijesti kod srpskih seljaka u Dalmaciji.«³⁶ Takav je razvoj pogodovao očuvanju velikog utjecaja Pravoslavne crkve i u razdoblju nakon prestanka unijatskih nastojanja. Posebno je važna uloga sitnog, parohijskog, svećenstva, kojeg je bilo najviše i koje je u potpunosti bilo vezano za selo. Ono je pripadalo gornjem sloju seljačkog društva, tj. bilo je njegova inteligencija te, pored vjerske, imalo i veliku ulogu u društvenom životu srpskog stanovništva, kojega je većina živjela upravo na tom području. Osim toga jedan dio pravoslavnog svećenstva, došavši iz Bosne, Srijema i južne Ugarske, donio je u Dalmaciju srpsku nacionalnu ideju.

³⁴ Kosta MILUTINOVIĆ, *nav. dj.*, str. 27.

³⁵ Jovan SUNDEČIĆ, *Slovinac* 12/1878., 14/1878.; Kosta MILUTINOVIĆ, *nav. dj.*, str. 27, 37; Ivo PERIĆ, *nav. dj.*, str. 46, 47, 50, 51; Rade PETROVIĆ, *nav. dj.*, str. 46, 50; Branka PRPA-JOVANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 98.

³⁶ Branka PRPA-JOVANOVIĆ, *nav. dj.*, str. 83-84, 87-88.

Kolika je bila uloga tog sitnog, parohijskog, svećenstva svjedoči Lazar Tomanović, aktivist Ujedinjenje omladine srpske (dalje UOS). On je, usprkos tome što je UOS promicao Karadžićevu ideju o »Srbima triju vjera«, potencirao ulogu pravoslavnog svećenstva, za koje je smatrao da, uz učitelje, može najviše pridonijeti ubrzanju srpske nacionalne integracije u Dalmaciji. Tako su i članovi društva »Prvenac«, koje je u Dalmaciji promicalo ideje UOS-a, zbog odgoja u sjemeništu, zadržali uvjerenje o važnosti Pravoslavne crkve, posebno manastira.³⁷ Takvo gledište možda najbolje ilustrira Simo Matavulj. U svom životopisu on bilježi da je tijekom boravka u manastiru Krupa bolje upoznao crkveni i narodni jezik i »*kraj toga nešto samo svoga, od iskona srpskoga, što se sahranilo među slobodnim planinama i u manastirskim zidinama*«. ³⁸

Stoga je važan i utjecaj pravoslavno-konzervativne struje među dalmatinskim Srbima. Pripadnici te struje, okupljeni oko episkopa Kneževića, gajili su sumnje prema katolicizmu (na temelju toga i prema Hrvatima), redovito su zastupali ekskluzivnu srpsku nacionalnu ideju, usko povezanu s pravoslavnom vjerom. Jugoslavenstvo, koje 60-ih i 70-ih godina zastupa Narodna stranka u Dalmaciji, i koje su podržavali pripadnici srpskoga građanstva, smatrali su sredstvom za pohrvaćenje Srba, a nisu prihvaćali ni sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom. Konzervativci su ipak »*pragmatično šutjeli o tim neslaganjima, iznosili su ih ponekad napose u beogradskom tisku, a sudjelovali su rubno u preporodnim akcijama koje su smatrali korisnim za dalmatinsko srpstvo*«. ³⁹ Među konzervativcima posebno valja istaknuti monahe, a pogotovu one iz manastira Krka. Taj je manastir, uz svoje tradicionalno veliko značenje, tijekom 70-ih godina 19. stoljeća imao važnu ulogu u političkom osamostaljivanju srpskoga nacionalnog pokreta.

U kasnijim razdobljima, a pogotovu u doba osamostaljenja srpskoga nacionalnog pokreta, važnu je ulogu imao arhimandrit, a kasnije i episkop, Nikodim Milaš. On je, nastavljajući politiku kruga oko Kneževića, bio jedan od inicijatora osnivanja Srpske stranke 1880. Pritom se može reći da su pripadnici pravoslavne elite u Dalmaciji srpski nacionalni pokret sagledavali isključivo u vizuri pravoslavlja težeći njegovu samostalnom djelovanju, oslanjajući se na tradicionalnu religioznost pravoslavnog seljaštva, koje je činilo veliku većinu srpskog stanovništva u Dalmaciji. Ipak, u razdoblju do 1880., a ni kasnije, nisu na srpski nacionalni pokret u austrijskoj Dalmaciji uspjeli ostvariti odlučujući utjecaj. Nikodim Milaš je, postavši episkopom, tijekom 90-ih godina 19. stoljeća Srpsku stranku pokušao usmjeriti u konzervativnom pravcu, inzistirajući na pravoslavnoj vjeri kao glavnoj »*differentia specifica*« srpske nacije. Takav stav je, krajem 19. stoljeća, konzervativcima omogućavao donekle oportunističko držanje prema vladi i Narodnoj stranci. S druge strane, to je bio stalni izvor sukoba sa pripadnicima radikalno-liberalne struje u

³⁷ Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, Zagreb, 1980., str. 305; Lazar TOMANOVIĆ, »O krsnom imenu«, *SDM* 27/1868., str. 120, 121; Jovan SKERLIĆ, 1906. str. 153, 154, 163, 221, 224; Nikša STANČIĆ, 1970./71. str. 124; Nikša STANČIĆ, 1990., str. 613, 614; Tereza ARAS GANZA, 1972., str. 222; M. GROSS, A. SZABO, 1992., str. 272.

³⁸ Simo MATAVULJ, *Bilješke jednog pisca*, Beograd, Novi Sad, 1962., str. 32.

³⁹ Nikša STANČIĆ, »Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda«, *Zadarska revija* 5-6, 1990., str. 612.

Srpskoj stranci, koji su pravoslavnoj vjeri pridavali drugorazrednu ulogu. Ti su sukobi početkom 20. stoljeća zamalo doveli do raskola u Srpskoj stranci.⁴⁰

Zaključak

Bez osvrta na utjecaj SPC-a teško je shvatiti nastanak i manje-više poseban razvoj srpskoga nacionalnog pokreta u Dalmaciji. Tu ponajprije valja imati na umu karakter SPC-a, tj. njegov vjerski tradicionalizam tipičan za istočno kršćanstvo, isprepleten s pučkom kulturom i bizantskom tradicijom nerazdjeljivog jedinstva Crkve i države. Stoga je nakon nestanka svoga prirodnog oslonca, srednjovjekovne srpske države, SPC od 1557. do 1766. u liku Pečke patrijaršije imao ulogu crkvene ali i svjetovne organizacije, koja je faktički zamjenjivala srpsku državu. Velike seobe krajem 17. stoljeća te ukidanje Pečke patrijaršije u 18. stoljeću donose premještanje središte te i takve organizacije s turskog područja na područje Habsburške Monarhije, u južnu Ugarsku. Mitropolija u Srijemskim Karlovcima, zahvaljujući dobivenim povlasticama, nastavila je igrati ulogu koju je ranije imala Pečka patrijaršija, te je ostvarila znatnu vjersku odnosno kulturnu autonomiju.

Za sve to vrijeme SPC je, u skladu sa svojim »poslanjem«, širio srpsko ime i nacionalnu svijest na sve krajeve pod svojom jurisdikcijom. U skladu s tim SPC je i na području hrvatskih zemalja, kako u okviru Turske, Habsburške Monarhije, tako i u okviru Venecije, čuvao, prenosio i širio srednjovjekovne srpske državne i nacionalne tradicije. Te je tradicije prenosio na sve stanovništvo pravoslavne vjere, bez obzira na etničko podrijetlo. Neuspjeli pokušaji unijačenja u 17., 18. i 19. stoljeću dodatno su ojačali unutrašnju koheziju pravoslavne vjerske zajednice u Dalmaciji te ubrzali proces srpske nacionalne integracije.

Zbog toga se srpska nacionalna svijest u austrijskoj Dalmaciji najprije očitovala kao svijest o pripadnosti pravoslavnoj vjerskoj zajednici. Tek kasnije, pojavom *Srpsko dalmatinskog magazina*, čije je izlaženje jednim dijelom kolidiralo s unijatskim nastojanjima, taj je razvoj rezultirao početnom fazom modernoga srpskoga nacionalnog pokreta. Zbog toga je Pravoslavna crkva zadržala velik utjecaj i u razdoblju nakon prestanka unijatskih nastojanja. Iako nisu uspjeli steći odlučujući utjecaj, uloga pravoslavnih konzervativaca u srpskome nacionalnom pokretu tijekom čitave druge polovine 19. stoljeća bila je znatna. Stoga se može reći da je SPC imao veliku, ako ne i odlučujuću, ulogu u nastanku i razvoju srpskoga nacionalnog pokreta u Dalmaciji.

⁴⁰ Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, Zagreb, 1980., str. 260; Tihomir RAJČIĆ, »Sukobi unutar srpske stranke u Austrijskoj Dalmaciji, 1897-1902«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41, Zadar, 1999., str. 257, 258.

Summary

A SURVEY OF THE ROLE OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE PROCESS OF FORMING AND DEVELOPMENT OF THE SERBIAN NATIONAL MOVEMENT IN THE AUSTRIAN DALMATIA

In this article author describes influences of the Serbian Orthodox Church to the emergence and development of the Serbian national movement in the Austrian Dalmatia. Author firstly shows religious, organisational, political and cultural framework of the Serbian Orthodox Church (SOC). After that it is revealed that SOC preserved all the Serbian medieval stately and national traditions, though it was acting on the territories of the Croatian lands, Habsburg Monarchy, Venetian Republic and Ottoman Empire. In this context the author emphasises that SOC transferred these traditions on all the Orthodox population not caring much about the ethnical background of these people. Therefore, Serbian national consciousness in Dalmatia firstly emerged in the frame of the religious perception of the Orthodox believers. Baring this in mind, author maintains that unsuccessful attempts of making the Graeco-Catholic union in fact helped Serbian national integration in Dalmatia. After this author has analysed the influence of SOC to the formation and development of the Serbian national movement in the Austrian Dalmatia until the end of the nineteenth century. At the end author concludes that SOC had a great, even the most important, role in the processes of forming and development of the Serbian national movement in the Austrian Dalmatia.